

УДК 343:36

А. А. Тертична
аспірант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ОКРЕМИХ ДЖЕРЕЛАХ (ПАМ'ЯТКАХ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

У теперішній час важливу соціально-правову роль у регулюванні суспільних відносин має правосуддя як вид державної діяльності, в ході якого втілюється функція соціального контролю і забезпечується належна ступінь одноманітної поведінки громадян. Судова влада забезпечує законність і справедливість, охороняє найбільш важливі соціальні цінності. Для цього суди наділені особливими, притаманними тільки їм повноваженнями з розгляду та вирішення справ по суті шляхом винесення владних рішень, виконання яких має обов'язковий характер. Невиконання цих рішень, що містяться у відповідних судових актах, тягне за собою кримінальну відповідальність за статтею 382 КК України.

Разом з тим подібний рівень розуміння правової цінності судових актів, що вирішують справу по суті, був досягнутий лише в ході еволюційного розвитку суспільства в процесі вдосконалення законодавчого механізму та підвищення цінності нормативного регулювання відносин у сфері відправлення правосуддя. Це визначає необхідність дослідження генезису законодавства про кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення.

Застосування історико-правового методу дослідження питання кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, що передбачає детальний аналіз відповідних кримінально-правових норм у процесі їх історичного розвитку, має принципове значення.

Слід зауважити, що охорона судового рішення від невиконання забезпечувалась кримінально-правовими засобами не на всіх етапах історичного розвитку суспільства.

Виникнення даної норми обумовлено рядом взаємопов'язаних та взаємозалежних факторів, серед яких, на нашу думку, найбільш важливі наступні: по-перше, рівень організації механізму державної влади; по-друге, ускладнення системи державних органів та виокремлення в ній органів правосуддя. Саме крізь призму даних факторів буде проведений історичний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення.

Крім того, ми підкреслюємо, що лише на певній стадії розвитку державного апарату, після відокремлення органів, що здійснюють правозастосовну діяльність, починається становлення і

розвиток кримінально-правових норм, спрямованих на захист інтересів правосуддя, і, відповідно, норм, що встановлюють відповідальність за невиконання судового рішення.

Відповідальність за невиконання судового рішення в окремих джерелах (пам'ятках) кримінального права на теренах України досліджувалася в працях таких вітчизняних вчених, як: Г.І. Богонюк, М.О. Букач, В.А. Головчук, М.О. Князьков, К.О. Лєтягіна, В.В. Налуцишин, Д.А. Харківський. Даними вченими було частково висвітлено проблематику статті, проте деякі питання залишаються спірними та дискусійними, наприклад, коли вперше було закріплено кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення.

Метою цієї статті є дослідження історичних аспектів розвитку кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення.

Руська Правда як одна з найдавніших пам'яток вітчизняного права не передбачала кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення. Цікавими в цьому аспекті є судження В.В. Налуцишина, на переконання якого в давньоруській державі кримінально-правові заборони, що охороняють інтереси правосуддя, і, відповідно, норми про невиконання судового рішення не могли з'явитися, оскільки для цього періоду становлення державності була характерна відносно спрощена система організації влади й управління, за якою всі види державної діяльності (правосуддя, правотворчість, правозастосування) концентрувалися в єдиному владному джерелі, а органи державного управління співпадали з органами управління княжим двором. Судові органи як спеціальний апарат, що покликаний здійснювати правосуддя, на той момент не існували. Отже, говорити про наявність норм, що їх захищають, необґрунтовано. Можливо відмітити лише зачатки таких норм [1, с. 184].

Українська дослідниця Г.І. Богонюк також підтверджує відсутність у статтях Руської Правди положень, які б закріплювали існування кримінальної відповідальності за невиконання рішення суду, однак дослідниця пише, що і в Короткій (ст. 33), і в Розширеній (ст. 78) редакції містилися норми, що встановлювали відповідальність за самовільне застосування покарання без суду до осіб, які підпадали під князівську юрисдикцію [2, с. 112, 130; 3, с. 4].

Кінець XII – початок XIII століття характеризується періодом розпаду та занепаду української державності. Галицько-Волинське князівство, яке проіснувало до 1340 року, було створено в 1199 році на заході сучасної України та сприяло подальшому розвитку державотворення на теренах нашої держави. Проте судова система цього могутнього державно-політичного центру характеризувалася основною ознакою, притаманною Київській Русі, яку ми зазначили вище – тут судові функції не були відмежовані від адміністративних та продовжувала діяти Руська Правда. У середині XIV ст. Польща, Литва і Молдавія загарбали та поділили землі Галицько-Волинського князівства. У результаті такого поділу під владою Великого князівства Литовського опинилася основна частина політично роз'єднаних Південно-Західних земель. Кінець XIV ст. характеризується формуванням на території України системи судів, яка складалася із центральних, місцевих і спеціальних судів.

Наступною пам'яткою, про яку варто згадати, є Судебник Казимира (1468 р.). Г.І. Богонюк пише, що кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду в цьому джерелі права не була встановлена, однак у статтях 9–11 Судебника визначено порядок ведення судочинства, межі компетенції суду щодо певних категорій осіб, а у ст. 12 безпосередньо вказується на те, що вирок щодо винної особи має бути обов'язково виконаний, а в разі самовільної зміни передбаченого вироком покарання сам виконавець такого покарання підлягає відповідальності за його невиконання [4, с. 50; 3, с. 4–5].

Наступними пам'ятками, про які варто згадати в нашому дослідженні, є Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Цікаво, що думки дослідників з приводу наявності в цих джерелах права норм, які закріплювали би відповідальність за невиконання судового рішення, розділилися.

Так, Г.І. Богонюк пише, що жоден зі Статутів усіх років не містив норми про встановлення відповідальності за невиконання рішення суду. Відсутність такого положення нашою Г.І. Богонюк на думку, що рішення суду виконувалися безпосередньо в суді, а тому не виникало необхідності передбачати кримінальну відповідальність за такі діяння [3, с. 5].

Навпаки, М.О. Букач переконана, що в Литовських Статутах доволі чітко регламентувалося забезпечення виконання судового акту та встановлювалася відповідальність за невиконання або перешкоджання виконанню останнього [5, с. 16].

Дослідниця виокремлює норми, які свідчать на користь позиції вченої: 1) якщо суд встановив у визначений строк особі виплатити грошову суму, і особа це зобов'язання не виконала, то вилучення майна боржника у визначеній сумі відбувалося

примусово. Якщо ж майна виявлялося недостатньо, то відповідач повинен був борг відпрацювати (арт. 11 розділу 6 Литовського Статуту 1529 р.) [6, с. 113, 247]; 2) особа, яка з необережності випустила з в'язниці боржника або засудженого за іншим обвинуваченням, зобов'язана була відшкодувати ту грошову суму або іншу шкоду, яку спричинив відпущений ним боржник (арт. 13 розділу 1 Литовського Статуту 1529 р.) [6, с. 56, 211]; 3) закріплення відповідальності осіб, які не виконали судові рішення, пов'язані з грошовими виплатами, що полягала у зверненні на майно боржника (арт. 59 розділу IV Литовського Статуту 1566 р.) [7, с. 321]; 4) якщо боржник не виплатив грошову суму у визначений строк, на нього покладался обов'язок сплатити «заклад <...>, такий великий, як у самій справі йдеться <...>»; вилучення всього майна на користь позивача та держави застосовувалося до винного за повторну відмову виконати рішення суду; у випадку, якщо особа і після цього не виконувала судові рішення, до неї застосовувалася смертна кара (арт. 67 розділу IV Литовського Статуту 1566 р.) [7, с. 324]; 5) встановлювалася відповідальність боржника за передачу майна, яке підлягало вилученню третій особі (арт. 95 розділу IV Литовського Статуту 1588 р.) [8, с. 187].

На наше переконання, наведені М.О. Букач положення ще не свідчать про встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення в Литовських Статутах – окреслені дослідницею норми носять казуїстичний характер та стосуються в основному судових рішень, пов'язаних з грошовими виплатами, натомість нормативне положення, яке б закріплювало кримінальну відповідальність за невиконання будь-якого судового рішення, в Литовських Статутах відсутнє, такі норми можна розглядати лише як праобраз установа кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення.

Соборне Уложення 1649 року стало першим нормативно-правовим актом, що містив систематизовані норми практично всіх існуючих на той час галузей права. Не винятком стало і врегулювання діяльності судів: визначався порядок звернення до суду, порядок розгляду справ, винесення рішень тощо (Глава X «Про суд»). Попри це, кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду так і не встановлювалась. Однак передбачалася відповідальність за винесення завідомо неправдивого рішення суду (ст. 5 Глави X «Про суд»), відповідальність за неправдиві записи, зроблені умисно в судових актах (ст. 11–12 Глави X «Про суд»), неправдиве звинувачення у винесенні певного рішення суду (ст. 13–14 Глави X «Про суд»), за затягування розгляду справи суддею (ст. 15 Глави X «Про суд») тощо [9, с. 104].

У 1743 році були прийняті «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права»).

У «Правах», як і в Литовських статутах, приділялась значна увага регулюванню відносин у сфері судочинства. Слід зазначити, що в «Правах» було структурно відособлено норми, що визначали порядок здійснення судочинства, виконання судових рішень, а також кримінальну відповідальність за посягання на ці суспільні відносини. Зокрема, майже всі вони були зосереджені у двох главах. У гл. 7 «Прав» містилися норми, що являли собою праобраз посягань на порядок виконання судових рішень.

Так, у п. п. 2–6 арт. 9 глави сьомої «Прав» встановлювалося покарання за посягання на возного – особу, на яку було покладено виконання судових рішень, у зв'язку з його діяльністю, а також за перешкоджання виконанню возним своїх функцій у судочинстві. Пункт 6 арт. 9 встановлював відповідальність самого возного або осіб, що допомагали йому в здійсненні повноважень, які під час виконання обов'язків з виконання судового рішення самі дали причину для сварки, знеславили, побили або вбили особу, щодо якої виконується судове рішення [10, с. 94–95].

В нормативно-правових актах, які діяли на території західноукраїнських земель у період Австрійського панування (1772–1918 рр.), також є згадки про порядок здійснення правосуддя. У п. 1 Конституційного закону про судову владу (21 грудня 1867 р.) зазначається, що відправлення правосуддя в державі здійснюється від імені Імператора. В § 53 Угорського кримінального уложення про злочини і проступки 1879 р. досить широко було розписано порядок застосування покарання у виді штрафу та його виконання. Розмір грошового штрафу визначався окремо стосовно до кожної особи. У вироків, яким накладався штраф, одночасно, на випадок невнесення суми штрафу, встановлювався термін позбавлення волі. При цьому грошове стягнення в розмірі від одного до десяти гульденів вважалося рівним одному дню позбавлення волі [11, с. 411–412].

Диференціація судової системи сприяла появі нових складів злочинів, що посягають на інтереси правосуддя. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (далі – Уложення) законодавець уперше виокремив правосуддя як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Так, ст. 364 Уложення, яка передбачала відповідальність за невиконання або неналежне виконання судових рішень, що набрали чинності, було розміщено не в Розділі V «Про злочини і проступки, що вчинені на державній чи суспільній службі» Глави V «Про неправосуддя», а в Розділі IV «Про злочини і проступки проти порядку управління» [12, с. 242].

Таким чином, незважаючи на те, що законодавець у цей період, по суті, вже виокремив інтереси правосуддя як самостійний об'єкт кри-

мінально-правової охорони, об'єктом норм про невиконання судового рішення визнавався порядок управління, а не інтереси правосуддя. Остаточного розмежування таких об'єктів, як інтереси правосуддя та інтереси державної служби, не відбулося.

У Кримінальному уложенні 1903 р. відбулася тенденція до збільшення норм, які охороняли діяльність судових органів. Норми про злочини, які сучасний законодавець відніс до злочинів проти правосуддя, були розміщені в гл. 37 «Про злочинні діяння по службі державній і суспільній». Одна з них передбачала відповідальність службовців за неприведення у виконання ухвал, рішень або вироків суду [13, с. 317–320]. Вказаний акт містив досить широкий перелік суб'єктів, відповідальних за невиконання судових рішень.

Радянський період став наступним етапом розвитку українського законодавства. Причиною формування нового законодавства стали кардинальні зміни в державному устрої, що були наслідком революції 1917 р.

Виникла необхідність прийняття нових законів про кримінальну відповідальність. У Кримінальних кодексах (далі – КК) Української РСР 1922 р. та 1927 р. відповідальності за невиконання рішень суду в загальному виді встановлено не було. Законодавець обмежився встановленням кримінальної відповідальності за втечу або самовільне залишення місць позбавлення або обмеження волі та звільнення з місць позбавлення волі, або сприяння втечі засудженого (ст. 94 КК УРСР 1922 р. та ст. 81 КК УРСР 1927 р.).

Проект КК СРСР 1946 р. втілює ідею виокремлення злочинів проти правосуддя в єдину главу кримінального закону. КК Української РСР 1960 р. не відступив від цього задуму та об'єднав у самостійну главу VIII «Злочини проти правосуддя» правові норми, які передбачали відповідальність за посягання на інтереси правосуддя, проте лише Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» від 4 травня 1990 р. КК УРСР доповнено ст. 176-4 (невиконання судового рішення), в якій передбачалось, що умисне невиконання посадовою особою рішення, вироку, ухвали чи постанови суду або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати [14].

Кримінальний кодекс України від 2001 року передбачив у статті 382 кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення. На відміну від ст. 176-4 КК Української РСР, стаття 382 КК України передбачила: 1) суб'єктом злочину стала не посадова, а службова особа; 2) закріплено обов'язкову ознаку предмета невиконання судового рішення – набрання вироком,

рішенням, ухвалою та постановою суду законної сили; 3) частину 2 та частину 3, які закріплювали кваліфікуючі ознаки даного складу злочину (вчинення тих самих дій службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб; умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду).

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. виклав статтю 382 КК України в новій редакції: вперше частина 1 статті 382 КК України передбачила відповідальність загального суб'єкта невиконання судового рішення; вчинення злочину службовою особою стало кваліфікуючою ознакою та було закріплено частиною 2 ст. 382 КК України; кваліфікуючі ознаки з попередньої редакції статті перетворилися на особливо кваліфікуючі та передбачені частинами 3 та 4 відповідно.

Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. частину 4 статті 382 КК України доповнено словами «рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України».

Висновки. Генезис нормативних положень кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення характеризується поступовим розвитком. Примітно, що цілий ряд джерел права на території України не передбачав кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення (Руська Правда, Судебник Казимира 1468 р., Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр., Соборне Уложення 1649 року, Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.). На нашу думку, Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. містили лише праобраз встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, оскільки положення цих джерел права носять казуїстичний характер та стосуються в основному судових рішень, пов'язаних із грошовими виплатами, натомість нормативне положення, яке б закріплювало кримінальну відповідальність за невиконання будь-якого судового рішення, в Литовських Статутах відсутнє.

Вперше кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення закріпило Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. – у статті 364 цієї пам'ятки права передбачено відповідальність за невиконання або неналежне виконання судових рішень, що набрали чинності. Кримінальне уложення 1903 р. також передбачало відповідальність службовців за неприведення у виконання ухвал, рішень або вироків суду.

Радянський період характеризується тривалою відсутністю кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення – лише 4 травня 1990 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» КК Української РСР доповнено ст. 176-4 (невиконання судового рішення).

Сучасна редакція статті 382 за часів дії Кримінального кодексу України 2001 року як мінімум двічі зазнавала суттєвих змін. У первісній редакції (до 2010 року), на відміну від ст. 176-4 КК Української РСР, дана стаття суб'єктом злочину передбачила службову особу, обов'язкову ознаку предмета невиконання судового рішення – набрання вироком, рішенням, ухвалою та постановою суду законної сили та кваліфікуючі ознаки, які були закріплені в частинах 2 та 3 цієї статті відповідно. Головною новелою внесення змін до статті 382 КК України Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. стало передбачення відповідальності загального суб'єкта невиконання судового рішення в частині 1 досліджуваної статті. Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. частину 4 статті 382 КК України доповнено словами «рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України».

Література

1. Налуцишин В.В. Історико-правовий аспект розвитку кримінального законодавства за невиконання судового рішення на українських землях. Університетські наукові записки. 2016. № 58. С. 182–192.
2. Хачатуров Р.Л. Русская Правда. Тольятти: ВУиТ, 2002. С. 112, 130. 230 с.
3. Богонюк Г.І. Відповідальність за невиконання судового рішення в історії кримінального права. Часопис Академії адвокатури України. 2014. № 2 (23). С. 3–10.
4. Ковальова С.Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 50. 112 с.
5. Букач М.О. Історія запровадження кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. № 6. С. 15–19.
6. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.І. Панькова. Одеса: «Юридична література», 2002–2004. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 р. 2002. 462 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.І. Панькова. Одеса: «Юридична література», 2002–2004. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. 2003. 560 с.
8. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.І. Панькова. Одеса: «Юридична література», 2002–2004. Т. 3. Кн. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. 2003. 568 с.

9. Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. М.: Юрид. лит., 1985. Т. 3. Акты Земских соборов. С. 76–448.

10. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року: Наукове видання / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Ю.С. Шемшученко (відп. ред. та авт. передмови), К.А. Віслобоков (упоряд.). К., 1997. 547 с.

11. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. В.Д. Гончаренка. вид. 2-ге, перероб. і допов. К.: Ін Юре, 2000. Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. 2000. 471 с.

12. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб.: Тип 2. Отделение собств. император. канцелярии, 1845. III. 646 с.

13. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. М.: Юрид. лит., 1984–1994. Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. 1994. 351 с.

14. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» від 4 травня 1990 року № 9166-XI. Відомості Верховної Ради. 1990. № 20. Ст. 313.

Анотація

Тертична А. А. Відповідальність за невиконання судового рішення в окремих джерелах (пам'ятках) кримінального права на теренах України. – Стаття.

У статті розглянуті основні пам'ятки українського дорадянського права на предмет наявності в них кримінально-правових норм, спрямованих на встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судово-

го рішення. Досліджено розвиток кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення в радянський період та період незалежної України.

Ключові слова: історія, кримінальна відповідальність, невиконання судового рішення.

Аннотация

Тертичная А. А. Ответственность за неисполнение судебного решения в отдельных источниках (памятках) уголовного права на территории Украины. – Статья.

В статье рассмотрены основные источники украинского досоветского права на предмет наличия в них уголовно-правовых норм, направленных на установление уголовной ответственности за неисполнение судебного решения.

Исследовано развитие уголовной ответственности за неисполнение судебного решения в советский период и период независимой Украины.

Ключевые слова: история, уголовная ответственность, неисполнение судебного решения.

Summary

Tertychna A. A. Responsibility for non-enforcement of a court decision in separate sources (monuments) of criminal law in the territory of Ukraine. – Article.

The article deals with the main monuments of ukrainian pre-soviet law to the subject of the existence of criminal law in them, aimed to establishing criminal liability for non-enforcement of a court decision. The development of criminal liability for non-enforcement of a court decision in the soviet period and in the period of independent Ukraine was explored.

Key words: history, criminal liability, non-enforcement of a court decision.